

■ Universell grundinkomst och den svenska välfärdsstaten: Mot en ny generation av inkomsträttigheter?

SIMON BIRNBAUM¹

ABSTRACT

Universal Basic Income and the Swedish Welfare State: Towards a New Generation of Income Rights. This article discusses the political relevance of recent proposals on universal basic income to the Swedish welfare state. I explore powerful arguments in favour of such proposals in this particular institutional context and confront them with two dimensions of the objection of political unfeasibility: (a) that basic income implies more fundamental normative and institutional discontinuity than sustainable implementation allows and (b) that an adequate basic income would be unaffordable. I argue that this objection does not apply to all meaningful basic income schemes. Partial basic income and time-limited basic income promise to bring many advantages of a full basic income without implying a brutal clash with either (a) or (b).

Inledning

I januari 2004 undertecknade president Lula da Silva en lag som innebär klarstecknet för det successiva införandet av en universell och villkorlös grundinkomst ("renda básica") för alla invånare i Brasilien.² Målsättningen är att på sikt garantera varje fast bosatt person i landet ett regelbundet grundbelopp (lika till alla) som, utan krav på motprestation, täcker grundläggande materiella behov, utbildning och hälsa (van Parijs, 2004).³ Processen för att förverkliga denna djärva vision är tänkt att inledas under 2005, med en tydlig prioritering av de sämst ställda och strikta krav på ekonomisk hållbarhet. Samma år som de första små stegen på denna långa och osäkra reformväg tas har Storbritannien inrättat "Child Trust Fund" som garanterar att ett litet grund-

1 Simon Birnbaum är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. E-post: Simon.Birnbaum@statsvet.su.se

2 Ett stort tack riktas till alla deltagare i arbetsseminariet för politisk teori vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet som bidragit med värdefulla synpunkter på en tidigare version av texten. Jag vill också särskilt tacka Stefan Carlén, Per Janson, Bo Lindensjö, Tomas Månsson och Jouni Reinikainen som i olika skeden närgranskat och givit viktiga kommentarer på uppsatsen.

kapital för varje nyfödd medborgare görs tillgängligt att fritt disponera för den enskilde (och ingen annan) från 18-års ålder.⁴ Staten utbetalar inledningsvis ett skattefritt grundbelopp om £250 och ytterligare ca £250 till barn som lever under relativt fattiga villkor. Tanken är sedan att föräldrar, släktingar och vänner skall uppmuntras att under förmånliga villkor göra regelbundna insättningar och att den sammantagna summan när barnen nått vuxen ålder kunnat växa påtagligt.

Dessa initiativ innebär hittills små men symboliskt betydelsefulla avtryck i två stora länder av en diskussion kring en familj av förslag som förts i olika sammanhang under en lång tid. Dessa olika former av universell grundinkomst – större klumpsummor eller en regelbunden ström av mindre utbetalningar – har för all del skilda förtecken och konsekvenser men utgår båda från idén att människors autonomi bör främjas genom att garantera varje vuxen medborgare ett ekonomiskt fundament som de har att fritt förvalta (Stirton & Wispeleare, 2004). Vad som är kontroversiellt med dessa idéer och som gör att de tydligt avviker från traditionella fördelningslösningar är således att *de riktas till alla vuxna medborgare utan öronmärkning eller krav på någon motprestation.*⁵

I denna text skall jag på en generell nivå undersöka denna familj av förslag inom samtida politisk teori och särskilt diskutera deras relevans för den svenska välfärdsstaten. Utan att plädера för någon form av universell grundinkomst skall jag argumentera för att dessa förslag förtjänar att tas på allvar och att de ofta avfärdats alltför lättvindigt i den nationella debatten. Jag eftersträvar att mjuka upp den skarpa motsättning som etablerats under senare år mellan ”medborgarlön” och grundprinciper i den svenska välfärdsmodellen. En kontinuitet påvisas mellan dessa förslag och värden i denna specifika institutionella och normativa kontext. Jag uppmärksammar befogade invändningar om genomförbarhet som riktats mot de radikala förslag i denna kategori som figurerat flitigast i den svenska diskussionen – tänkta att ersätta huvuddelen av etablerade inkomstöverföringar – och lyfter fram en policyorientering som i högre grad framstår som förenlig med grundstenar i den svenska välfärdsstaten.

3 En intensiv debatt med liknande förtecken förs även i Sydafrika där en bred koalition av organisationer, med fackföreningsrörelsen COSATU i spetsen stödjer införandet av en låg grundinkomst för att motverka fattigdom och ojämlikheter i landet (se Samson & Standing, red. 2004). Sedan tidigare existerar i Alaska en universell grundinkomst genom den s.k. Alaska Permanent Fund som från 1982 förvaltat och årligen utbetalar andelar av avkastningen på medel från delstatens naturresurser (främst olja) till varje fast invånare. Se vidare www.apfc.org

4 Se www.childtrustfund.gov.uk.

5 Om det inte vore för kravet att de riktas till vuxna medborgare vore det ornotiverat att se det brittiska initiativet som någonting innovativt eller kontroversiellt eftersom barnbidrag och klumpsummor till barn sedan tidigare är väl etablerade i många existerande välfärdsstater. Dessa befintliga system utbetalar också ofta sammantaget avsevärt större summor än Child Trust Fund. När man utöver barnbidrag eller motsvarande inrättningar riktar kontantsummor till vuxna medborgare framträder emellertid andra normativa överväganden eftersom det i välfärdsdebatten ofta antas att varje vuxen person i normalfallet bör ta fullt ansvar för sin egen försörjning.

Några huvudlinjer i den internationella debatten om grundinkomst

Argumenten för och emot dessa reformer är många och varierande (se t.ex. Christensen, 2000, Dowding et al, 2003, Fitzpatrick, 1999, Janson, 2003, Kildal, 2000, van Parijs, 1992a). Ställda inför en situation med växande klyftor i en ekonomi där anställningar och familjekonstellationer oftare blivit instabila grunder för den enskildes trygghet och där ökad tillväxt inte med automatik betyder lägre arbetslöshet, har många teoretiker sökt sig till denna uppsättning välfärdspolitiska förslag (Goodin, 2000). Det finns idag en växande litteratur kring sådana generella medel att på ett kontinuerligt och opersonligt sätt utjämna inkomster och kapital. Målet är att därigenom utnyttja produktivitetsvinster för att etablera ett pålitligt grundskydd för alla mot fattigdom och social sårbarhet samt sprida möjligheterna till meningsfull aktivitet åt alla. Man efterlyser här alternativ till den socialt uppslitande ordning där många personer med svag arbetsmarknadsanknytning riskerar att fastna i arbetslöshet, stigmatiserande och aktivitetsdämpande trygghetssystem, ofrivilliga aktiveringsprogram eller dåliga anställningsvillkor.

Ett vanligt principiellt argumentationsspår bland grundinkomstens anhängare är att varje medborgare har samma rätt till en viss andel av samhällets nedärvda eller givna resurser att fritt disponera. Rättvisans och demokratins krav på ett samhälle av fria och jämlika medborgare anses kräva att alla kan interagera på basis av en grundläggande jämlikhet i materiella resurser. Grundinkomsten säkerställer ett visst mått av materiellt oberoende åt alla och därmed en förhandlingsmakt från vilka genuint självständiga handlingar kan utföras och fria omdömen fällas.

En inriktning inom den republikanska traditionen har sedan länge hävdad att fullvärdigt medborgarskap och självständigt deltagande i viljebildningsprocesser förutsätter egendom och det materiella oberoende som denna försäkrar (Held, 1997: 87, 389f). I argumentationen för grundinkomst ges denna koppling mellan medborgarskap och egendom en egalitär tolkning. Ingen får reduceras till en andra klassens medborgare, och det demokratiska idealet kräver att *varje* medborgare tillförsäkras den ekonomiska grunden för att autonomt kunna utöva sina medborgerliga plikter (Ackerman & Alstott, 1999:11, Bauman, 1999, Pateman, 2004, jfr Premfors, 2000: 186). Liknande tankar framskymtar i John Rawls vagt beskrivna ideal om en "property-owning democracy" som syftar till att i möjligaste mån fördela egendom, inkomst och humankapital jämlikt "ex ante" hellre än att i efterhand korrigera inkomststrukturen (även om man kan behöva göra det också). Han eftersträvar att "put all citizens in a position to manage their own affairs on a footing of a suitable degree of social and economic equality" (Rawls, 2001:39f).

I vissa avseenden behöver inte skillnaderna mellan att fördela de relevanta medlen som klumpsummor eller löpande utbetalningar vara så stora. Den ena formen kan i princip omvandlas till den andra om summan av fördelade medel i det ena systemet motsvarar summan i det andra. Kontinuerligt utbetalade småbelopp kan sparas till ett större kapital att användas för olika syften, medan räntan från ett grundkapital eller löpande småuttag kan ge en kontinuerlig inkomstrygghet. Förslagen infogas dock i allmänhet i något skilda ideologiska program (van der Veen, 2003). Att fördela en el-

ler flera klumpsummor syftar ofta uttryckligen, som i det brittiska fallet, till att stimulera sparande, främja långsiktig planering och möjliggöra större investeringar såsom inköp av bostad, utbildning, insatser i eget företagande osv. De sammanlagda belopp som skall omfördelas i sådana förslag brukar oftast vara väsentligt lägre än i idéer om en löpande grundinkomst.

I sin nuvarande form har för all del inte Child Trust Fund någon radikalt samhälls-omdanande potential. Några tusenlappar vid myndighetsdagen kan säkerligen vara mycket användbara men gör knappast någon avgörande skillnad för maktrelationer, fördelning och individuell autonomi. I den akademiska debatten har dock idén oftast givits en långt mer radikal utformning. I *The Stakeholder Society* (1999), skriven för den amerikanska välfärdsdebatten av Bruce Ackerman och Anne Alstott, vill man uttryckligen garantera varje medborgare ett grundkapital om inte mindre än \$80.000 vid 21 års ålder, huvudsakligen finansierat genom förmögenhets- och arvsbeskattning.⁶ Knut Wicksell framförde faktiskt en snarlik argumentation i den svenska debatten redan 1905. Wicksell framlägger sitt ställningstagande för ett sådant generellt och villkorslöst grundkapital i följande passage:

...pängar, egendom behöfva vi alla; och i synnerhet behöfver man dem i det ögonblick, då det gäller att etablera sig, fatta fast fot i lifvet och vinna ett varaktigt lefvebröd för sig och den blifvande familjen. Äfven lönarbetaren får uppenbarligen en mera tryggad ställning, om han tillika äger ett litet kapital, en reservfond, på hvars sparda afkastning han kan falla tillbaka i tider af arbetslöshet eller nedsatt arbetsförtjänst. Det borde därför tillförsäkras enhvar, man äller kvinna, som icke på grund af särskilda omständigheter kan afvara den, att vid en viss tidpunkt i lifvet få uppbära en arfportion, en kvotdel af den samhälleliga förmögenheten (Wicksell, 1905:32).⁷

Liksom Ackerman & Alstott (1999) knöt Wicksell det principiella berättigandet av ett sådant instrument till förekomsten av ett ekonomiskt arv. Ett arv i olika former är ingenting som nuvarande samhällsmedborgare kan hävda några förtjänstbaserade anspråk på och det tycks därmed finnas goda skäl att – om vi finner arvssynden vara en otidsenlig tanke kan tilläggas – fördela arvsinkomster jämlikt.

Den löpande grundinkomsten kan å sin sida antingen ta formen av ett enhetligt belopp som utbetalas till alla, fattig som rik, eller som en inkomstrelaterad s.k. negativ inkomstskatt som befriar låginkomsttagare från (positiv) skatt och istället berättigar dem till en negativ skatt (dvs. ett bidrag). Tanken är i allmänhet att denna gradvis trappas ned i takt med att inkomsten ökar på så vis att mer arbete alltid skall löna sig. De som föredrar sådana lösningar anför att ett fåtal klumpsummor, till skillnad från en löpande grundinkomst, är otillräckliga för att ge något pålitligt kontinuerligt skydd för nämnda värden och därmed mot förödande ekonomiska konsekvenser av motgångar tidigare i livet. Förenklat kan därmed sägas att förslaget om en koncentrerad summa pengar till alla ofta varit fokuserat på ett konsekvent förverkligande av den liberala

6 Julian Le Grand har i den brittiska debatten föreslagit £10000 som ett lämpligt belopp, men då argumenterat för att olika villkor bör knytas till bruket av dessa tillgångar (Le Grand, 2003, Nissan & Le Grand, 2000).

7 Wicksell laborerar i denna text med en kalkyl baserad på tanken att varje 25-åring skulle kunna erhålla en summa om 8000 kronor i den tidens penningvärde.

idén om *initialt* lika möjligheter medan den löpande grundinkomsten tydligare är inriktad mot en *återkommande* utjämning, och därmed begränsning av de ekonomiska maktasymmetrier och beroendeband som i en marknadsekonomi tenderar att uppstå under livets gång.

Oavsett graden av spridning av dessa medel över en persons livscykel bryter föreställningen att vuxna och arbetsförmögna personer skall kunna få någonting utan att göra något i gengäld mot invandä tankemönster genom att utmana moraliska principer om reciprocitet och förtjänst. Skall man verkligen kunna få utan att ge något tillbaka? Mot detta har emellertid anförts att det, som arvsexemplet illustrerar, inte är svårt att visa att många genom slumpens försyn faktiskt förses med tillgångar utan klar koppling till den egna arbetsinsatsen medan andra inte gör det beroende på de förutsättningar som det genetiska och sociala lotteriet, familj, kontaktnät och anställningsmöjligheter ger oss. Uppfordrande krav som, i reciprocitetens namn, ställs på nödställda har andra – med trygga andelar av världens kapital- och naturresurser, förmånliga anställningar osv. att falla tillbaka på – råd att ta med ro. En central tanke i den rättsvetoreoretiska debatten om universell grundinkomst, har varit att denna inkomst inte skall motiveras som välgörenhet eller försäkring, utan en rättighet till en andel av de "gåvor" människor spontant förses med i synnerligen varierande grad. Det underliggande moraliska motivet är då att, i John Rawls anda, motverka slumpens spelrum i fördelningen av möjligheter i en form som är så liberal som möjligt, dvs. öppen för olika föreställningar om vad som är ett gott liv (Ackerman & Alstott, 1999, van Parijs, 1995).

Kriterier för policyrelevans

Vad jag huvudsakligen skall uppehålla mig vid i det följande är inte denna rättsvetoreoretiska debatt, dvs. vad som kan anses moraliskt rätt enligt bedömningskriterier som är förutsättningslösa i förhållande till rådande institutioner och opinioner. Det gör jag utförligt på annat håll.⁸ Istället skall jag uppmärksamma frågan om i vilken mån dessa förslag och debatter har relevans för den svenska diskussionen om välfärdsstatens framtid och vilken uppsättning förslag och argumentationslinjer som i så fall ter sig av störst intresse. Relevansbedömningen måste ytterst vila på grundläggande normativa överväganden. Givet en positiv värdering av en sådan idé på en abstrakt filosofisk nivå, exempelvis enligt de jämlikhetsliberala eller republikanska linjer som skisserats ovan, bör man rimligen anstränga sig för att göra det politiskt möjligt att förverkliga ett ideal som inbegriper denna komponent, oavsett dess aktuella utsikter att faktiskt genomdrivas.

Man kan emellertid närma sig frågan från en mer praktisk synvinkel och ställa den inför restriktioner om politisk och ekonomisk genomförbarhet, dvs. vad som framgångsrikt låter sig göras *inom ramen för rådande förutsättningar* (Lundquist, 1993, Rothstein, 1994). Någon som stöter på dessa idéer och är osäker på om de förtjänar närmare uppmärksamhet kan exempelvis börja med att uttrycka ett milt intresse men

8 Jag genomlyser och formulerar ett bidrag till denna debatt i den avhandling som jag för närvarande arbetar med.

snabbt gå vidare till frågan om huruvida något sådant överhuvudtaget vore möjligt att genomföra på ett hållbart och ändamålsenligt sätt (dvs. med konsekvenser som är gynnsamma i relation till förslagens övergripande syften). I en sådan diskurs tenderar mer praktiska argument aktualiseras och tillmätas större vikt än det slags filosofiska skäl som skisserats ovan. Om svaret på denna genomförbarhetsfråga är negativt skulle många, med en ekonomiskt nykter grundhållning och medvetenhet om politikens spårbundna natur som vägvisare, vara mindre benägna att gå vidare med att undersöka förslagens mer djupgående normativa komplikationer.

Jag skall alltså på denna argumentationsnivå anta en stark koppling mellan relevans och genomförbarhet. Själva genomförbarhetsbegreppet kan ges olika tolkningar och olika typer av realpolitiska restriktioner är av varierande relevans beroende på hur abstrakt och generell genomförbarhetsanalysen är (se ex Malnes, 1992, Majone, 1976, Räikää, 1996). I det följande kommer jag att utgå från ett relativt politiknära genomförbarhetsbegrepp och därmed förutsätta att ett förslag som är policyrelevant i nämnda mening bör vara kontextuellt förankrat. Det bör med andra ord utvecklas med känslighet för ekonomiska, institutionella och normativa förutsättningar i det sammanhang man primärt vänder sig till. Ett sådant förhållningssätt innebär ett visst mått av konservatism och kan givetvis, om det drivs för långt, framstå som en omotiverad tvångströja på våra normativa visioner. Utan att förneka att plötsliga politiska paradigmskiften förekommer ter det sig emellertid sant att utsikterna till demokratiskt genomslag och en hållbar implementering av åtgärdsprogram i allmänhet försvåras påtagligt om en institutionell och normativ kontinuitet – samt med dessa villkor förknippat förtroende hos berörda – saknas (Premfors, 2000, Rothstein, 1994: 87).⁹

Grundinkomst och den svenska välfärdsstaten

Det i Sverige vitt omfattade idealet om en generell välfärdsstat, dvs. en ordning som i tilldelningen av ekonomisk trygghet och offentliga tjänster i princip omfattar alla medborgare, kan sägas dra oss i riktning mot en positiv värdering av grundinkomsten. Detta är det mest generella fördelningsinstrument man kan tänka sig och understryker tydligt sociala inkomsträttigheter som medborgerliga rättigheter. Välbekanta argument för generella bidrag är att de tenderar att ge hög och beständig legitimitet. Generella bidrag delar inte upp befolkningen i ”vi” och ”dem” och gör därmed välfärdsstaten till en angelägenhet för alla (Rothstein, 2000:134). Vidare anförs ofta att de främjar individuellt oberoende och inte introducerar vare sig betydande administrativa kostnader eller ”fattigdomsfällor” som hindrar att man höjer sin inkomst genom eget arbete eller aktiverar sig på andra sätt.

En annan princip som är djupt förankrad i den svenska välfärdsstatens normativa överbyggnad, den s.k. *arbetslinjen*, kan å sin sida sägas ange en restriktion för graden av generalitet. Det är bara personer som bidrar eller är ofrivilligt arbetslösa som skall vara berättigade till någon typ av försörjningsstöd. Arbete är alltid att föredra framför kontantbidrag. Så tolkad blir universalismen inom inkomstrygghetens område inte

⁹ Det betyder inte att vi för den skull skall göra avkall på ambitionen att hela tiden töja på denna typ av restriktioner i riktning mot vad som ter sig normativt försvarbart i en mer förutsättningslös diskussion.

någonting som faktiskt bör omfatta alla utan endast personer som bidrar, bidragit eller tydligt visar sig beredda att bidra genom eget lönearbete. Arbetslinjen brukar i debatten markeras som väsentlig för att kunna vidmakthålla fördelningssystemens legitimitet, eftersom den institutionellt ger uttryck för en allmän förväntning om att alla som tillförsäkras de sociala rättigheterna ifråga också måste vara beredda att aktivt bidra för att bära deras kostnader. Om vi inte tror att andra bidrar efter förmåga blir vi kanske mindre benägna att själva stödja välfärdspolitiken (Bowles & Gintis, 1999, Levi, 1998, Rothstein, 2000, White, 2003a). Krav på motprestation uttrycker ett ideal om individuellt ansvarstagande och antas främja samarbetsnormer och ömsesidig tillit.

Här infinner sig således ett tydligt spänningsförhållande mellan ett engagemang för generella *medborgerliga* inkomsträttigheter och betoningen av *arbetande personers* sociala rättigheter som kommer till ytan så fort det finns medborgare som inte har en stadig förankring på arbetsmarknaden. Universalismen och arbetslinjen lever inom inkomsttrygghetens område i en instabil relation under kontinuerlig omförhandling. Motiveringen och innebörden av arbetslinjen har skiftat tyngdpunkt genom åren mellan att å ena sidan uttrycka en *rätt* till meningsfullt arbete (och förutsätta en vilja att ha det), och å andra sidan markera en *skyldighet* att arbeta. Något helt konsekvent krav på att arbetsföra personer måste arbeta för att få del av sociala rättigheter finns inte i den svenska välfärdsstatens praktik, även om den normativa kopplingen mellan arbetslinjen och en skyldighet att arbeta, skärpts och hänvisats till tätare under senare år, exempelvis inom socialbidragssystemet (Junestav, 2004). Få höjer emellertid på ögonbrynen om man försvarar bostadsbidrag till ungdomar och barnfamiljer med låg inkomst, särskilda bidrag riktade till ensamstående föräldrar eller andra grupper som anses särskilt sårbara eller behjärtansvärda, allmänna rättigheter till subventionerad hälso- och sjukvård osv. som är helt frikopplade från huruvida mottagarna arbetar eller inte (jfr Janson, 2003:98ff).

Välfärdspolitiska dilemman och argument för grundinkomst

Man försätter sig i en besvärlig position om man kategoriskt avfärdar alla utbetalningar av medel till arbetsförmögna men icke-arbetande personer och samtidigt månar om att uppmuntra mottagare till självinitierad aktivitet. Arbetskrav och behovsprövning i olika former kan bli kontraproduktiva instrument eftersom de som krav för berättigande uppställer inaktivitet och/eller nöd i bemärkelsen oförmåga, bevisad arbetslöshet och/eller avsaknad av egna inkomster. Man måste följaktligen vara och förbli inaktiv och/eller utan inkomst för att kunna vara berättigad till fullt stöd. Ett tydligt exempel på en sådan "fattigdoms-" eller "arbetslöshetsfälla" är förstås socialbidraget där mottagare som börjar arbeta förlorar sitt bidrag i samma takt som arbetsinkomsterna ökar. Den som ökar sin arbetsinkomst samtidigt som hon får socialbidrag ges således oförändrad inkomst så länge arbetsinkomsterna understiger den bidragsnivå man är berättigad till.

Liknande problem finns – i varierande grad – i olika trygghetssystem som bygger på att man är tillgänglig för arbetsmarknaden och därmed inte arbetar (eller är aktiv på

andra sätt som står i motsättning till kravet att stå till arbetsmarknadens förfogande) eller, som vid sjukskrivning eller förtidspension, är stadigt oförmögen till arbete. Därmed kan mottagare av inkomststöd hamna i positionen att de, kanske med tilltörnat självförtroende och utan ekonomiska marginaler, inte vågar pröva vingarna av rädsla att förlora eller riskera avbrott i utbetalningen av en trygg bidragsinkomst (van Parijs, 2001:11f). Man garanteras en inkomst *men* riskerar i gengäld, på grund av systemens villkor, att bindas vid en negativ självbild och fortsatt inaktivitet av trygghetsskäl. Själva komplexiteten och det därmed förknippade beroendet av kunskap kan också i sig anses vara ett trygghetsproblem. Den som inte själv känner till sina rättigheter får svårare att självständigt planera för sina olika livsprojekt. Hon riskerar att sakna kännedom om att hon är berättigad till stöd eller att reduceras till en klient vars livsbeslut är beroende av handläggare om hon är det.

För anhängare av den svenska välfärdsstatens grunddrag är det välkänt att barnbidraget, som kan sägas vara en selektiv grundinkomst (i form av ett enhetligt och villkorslöst grundbelopp till en enskild grupp), är en smidig konstruktion just för att den inte kräver höga administrativa kostnader och inte på nämnda vis motverkar eller avskräcker aktivitet av olika slag. Andra inkomster kan helt enkelt läggas ovanpå dessa utbetalningar och det finns därmed alltid incitament att arbeta extra, ta ett arbete som endast ger små inkomster eller engagera sig ideellt på ett sätt som kan stå i motsättning till kravet att stå till arbetsmarknadens förfogande (Jordan, 1992:157). Samtidigt krävs ingen byråkratisk apparat och höga utgifter för att övervaka uppfyllande av villkor som uppställs för mottagande av många andra stödformer. Anhängare av universell grundinkomst uppmanar oss att dra lärdom av fördelarna med ett sådant system för utvecklingen av den generella välfärdspolitikens ambition att säkra en garanterad minimiinkomst och genuin autonomi åt alla. Man slipper höga marginaleffekter och inläsningsmekanismer av nämnda slag. Samtidigt garanteras en generell grundtrygghet på ett vattentätt och icke-stigmatiserande sätt.

Exemplen på faktiska avvikelser från ett konsekvent arbetskrav för sociala rättigheter och de välkända dilemman som skisserats ovan antyder att många, så länge beloppen är tämligen små, förefaller beredda att anta pragmatiska lösningar som hjälper människor i nöd, oavsett skälet till att människor befinner sig i denna situation. Om vi skall gå efter den svenska välfärdsstatens praktik antyder arbetslinjen således att den inte skall förstås som en kategorisk hållning som uttrycker att inkomststöd inte under några omständigheter kan utgå till arbetsförmögna men icke-arbetande personer. Man kan istället förstå principen som att välfärdspolitiken bör vara knuten till ambitionen att uppmuntra arbete och konstruktiv aktivitet i olika former – en kultur av bidragande och reciprocitet om man så vill – utan att göra avkall på sin omfördelande och fattigdomsbekämpande ambition.

Att man ställer krav på motprestation och aktivitet följer naturligt av de anställningsrelaterade socialförsäkringssystemens syfte att täcka inkomsttrygghet vid tillfälligt inkomstbortfall i relevanta och erkända behovssituationer. Grundinkomsten kommer därmed att framstå som en anomali om den bedöms enligt de kriterier som uppställs för sådana system. Att krav på motprestation kan vara högst motiverade inom anställningsbaserade socialförsäkringar säger emellertid ingenting om huruvida rättvisan och demokratin kräver att det *också* bör finnas universella system som upp-

rätthåller ett inkomstgolv på vilket riktade insatser av olika slag och inkomstrelaterade försäkringssystem kan verka. Därigenom skulle behovsprövning och kontroll ges minskat spelrum inom grundläggande försörjningsfrågor. Det individuella oberoendet och det jämlika medborgarskapet skulle ges en säkrare grund. Grundinkomsten bör således inte förstås som en gren av vare sig socialförsäkringen eller det yttersta skydds nätet, utan som en komponent i den del av välfärdspolitiken som, med exempelvis barnbidrag, garantipension, subventionerad sjukvård osv. utgår oberoende av en persons ställning på arbetsmarknaden.

Ett av de viktigaste policyargument som framförts för en regelbunden och villkorslös inkomstström utgår från svårigheten att inom en välfärdsstat stadigt bekämpa fattigdom och hålla tillbaka ekonomiska ojämlikheter utan att skapa höga trösklar till arbetsmarknaden (Barry, 2005: 212, van Parijs et al, 2000). Höjda socialbidrag och högre grundnivåer inom arbetslöshetsförsäkringen ger bättre inkomster för nödställda men enligt basal ekonomisk teori samtidigt högre reservationslöner. Detta innebär att det då finns mindre ekonomisk uppmuntran för arbetslösa att ta en anställning som inte ger en nettointkomst överstigande den som garanteras genom trygghetssystemen. Följaktligen blir det dyrare och därmed mer ekonomiskt avskräckande att anställa arbetslösa personer. Att istället möjliggöra sänkta löner och grundnivåer i trygghetssystemen kan ge större möjligheter att bekämpa arbetslöshet men innebär i gengäld en stor risk för att öka fattigdom, ojämlikheter och social otrygghet bland låginkomstgrupper. Den allmänna grundinkomsten öppnar i denna välbekanta målkonflikt utsikter att stärka en social grundstruktur som motverkar och förebygger fattigdom och beroende av behovsprövade bidrag men *samtidigt*, som en indirekt lönesubvention, sänka arbetslösheten eftersom den underlättar för egenföretagande och för att få låga eller osäkra inkomster att räcka till. Den framhålls därmed, i motsats till många andra trygghetssystem som verkar hämmande eller stigmatiserande på olika sätt, som en språngbräda för egen aktivitet och stöd till nya arbetstillfällen.

Ett annat argument för en sådan lösning är att grundinkomsten faktiskt når ut till alla personer med låg inkomst. Detta hanterar dilemmat att långt ifrån alla behövande personer ger sig till känna, på grund av t.ex. skamkänslor, och att många därmed riskerar att förbli låginkomsttagare trots existerande behovsprövade lösningar. Innan jag utvecklar och närmare diskuterar relevansen av dessa argument för den svenska välfärdsstaten skall jag som bakgrund göra några nedslag i den tidigare svenska diskussionen om denna typ av idéer. Även om debatten om universell grundinkomst inte hittills varit särskilt framträdande i denna nationella kontext saknar inte argumenten genklang i svensk samhällsdebatt.

Nedslag i den svenska debatten om grundinkomst

Stora delar av den svenska diskussionen om medborgarlön och liknande förslag har nyligen belysts av exempelvis Per Janson i avhandlingen *Den huvudlösa idén* och i ett antal texter av den finländske ekonomen Jan Otto Andersson (Janson, 2003, Andersson, 1998, 2000). Det finns ingen anledning att här upprepa den kartläggning och orientering som sammantaget ges av dessa skrifter (se även Birnbaum, 2001). De nedslag som presenteras nedan kompletterar dessa framställningar på några punkter för

att, i linje med relevanskriterierna ovan, lyfta fram några tidigare förslag och diskurser i svensk debatt som tangerar eller sammanfaller med argumentationen för grundinkomst. Gunnar Adler-Karlsson, Jan Otto Andersson, Andreas Bergh, Anna Christensen, Lasse Ekstrand, Tomas Ehrenberg och Göran Rosenberg tillhör dem som, med skiftande ideologiska utgångspunkter och vid olika tidpunkter argumenterat för olika former av universell grundinkomst.¹⁰

Under slutet av 1960-talet och en stor del av 1970-talet hade idéer om generell grundinkomst ett stort genomslag i angloamerikansk debatt och en särskild popularitet bland ekonomer på både vänster- och högerkanten, däribland James Tobin och Milton Friedman. Sammanlagt fem storskaliga experiment genomfördes med sådana system i USA och Kanada och en intensiv diskussion med liknande normativa förtecken förekom även i många europeiska länder, i viss mån även Sverige under beaktningar som negativ inkomstskatt, allmänt folkbidrag och ibland medborgarlön (SOU, 1974:39, s. 92f).¹¹ Ambitionen att garantera alla en inkomst, motverka behovsprövning och undvika stigmatisering var djupt förankrad i den svenska välfärdsdebatten under denna tid. Av Anderssons och Jansons bidrag framgår inte att den allmänna grundinkomsten figurerade i detta sammanhang. Förslag om garanterad minimistandard i form av en negativ inkomstskatt och allmänt folkbidrag diskuterades exempelvis välvilligt, utan att förespråkas, i den socialdemokratiska jämlikhetsgruppens utredning från 1969 och i LO:s låginkomstutredning (SAP & LO, 1969:114ff, LO, 1971:175f, se Junestav, 2004:144ff, 159ff).

Den typen av lösningar betraktades här som lovande metoder att, jämte en aktiv arbetsmarknadspolitik och fackligt arbete, motverka klyftor, lättöverskådligt och effektivt nå ut till alla hjälpbehövande, erkänna varje persons människovärde och undvika uppdelningar mellan hjälpbehövande och andra. I utredningar och artiklar från denna period återkommer emellertid i sådana sammanhang ofta en argumentation om att minimering av behovsprövning och motverkande av stigmatisering förvisso måste hållas för centrala målsättningar, men att dessa kanske kan nås mer effektivt, och med större kontinuitet med rådande institutioner, än genom att löpa linan ut och införa en universell grundinkomst (SOU, 1974:39, 92f, jfr Korpi, 1974). De bästa medlen för detta ansågs vara utbyggda socialförsäkringar och enhetliga, standardiserade riktlinjer för utbetalning av socialhjälp.

Socialutredningens förslag om ett statligt socialförsäkringstillägg ("soft") syftade i linje med detta till att bygga ut existerande generella trygghetsanordningar. Soft-förslaget förverkligades aldrig, bland annat för att det ansågs alltför dyrt och på grund av farhågor om att människors arbetsmotivation skulle påverkas negativt. Tanken med detta förslag var i alla fall, liksom med grundinkomsten, att trygghetssystemen skulle bli mer heltäckande och socialtjänsten avlastas från utbetalning av socialhjälp. Därmed ville man att socialtjänstens roll tydligare skulle renodlas till rent kurativa insatser och inkomststödet bättre nå ut till alla som faktiskt var berättigade till det (SOU,

10 För den internationella historieskrivningen och relevanta äldre texter kring dessa förslag, se t.ex. van Trier (1995), Cunliffe & Erreygers (2003) och Cunliffe & Erreygers (2005).

11 Angående utvärderingen av amerikanska experiment med negativ inkomstskatt, se Munnell (red.), 1986. För det kanadensiska Mincome-experimentet, se Hum & Simpson, 1993. En god introduktion till debatten och en sammanställning av relevanta referenser återfinns i Widerquist, 2005.

1977:40, Ds S, 1980:1).¹² Det betonades emellertid i utredningen att detta rörde sig om en särpräglad lösning riktad till nödställda som kompletterar existerande insatser snarare än att ersätta dem. Därmed ansågs förslaget om soft, till skillnad från nämnda idéer i den internationella debatten, svara mot "huvudlinjer i svensk socialpolitik":

Att förslaget innebär ett stort steg emot en mer enhetlig och heltäckande grundtrygghet betyder inte att reformen svarar mot de modeller för en 'generell minimigaranti', som lanserats och diskuterats främst internationellt men även i Sverige... de senare syftar till att på synnerligen allmänna villkor "ersätta" (delar av) det nuvarande trygghetssystemet – däribland vissa inkomstprövade anordningar – med mera generella bidrag (SOU, 1977:40, s. 373).

Det står emellertid klart att i detta sammanhang var avfärdandet av sådana generella lösningar långtifrån reflexmässiga och oreflekterade som de – enligt Jansons avhandling – mycket ofta varit under senare år (Janson, 2003). I den process som så småningom ledde fram till socialbidragets födelse efterlyste många remissinstanser just sådana generella medel för att en gång för alla göra upp med fattigvårdens mörka arv av behovsprövning, skam och förödmjukelse (Junestav, 2004:164f). Även om den livliga internationella debatten om olika former av universell grundinkomst lämnade vissa avtryck i den svenska diskussionen har ett antal argument framkommit som gjort det besvärligt och till och med fränstötande för många med socialliberala eller socialistiska sympatier att integrera detta slags idéer i sina politiska program. Det har av vissa ansetts vara en passiv politik, som lindrar nöd istället för att synliggöra och gå till botten med de verkliga problemen. Alternativa lösningar har kanske också tydligare harmonierat med andra strävanden inom fackföreningsrörelsen. En tydlig fokusering på jämlika löner och arbete åt alla riskerar inte att skapa motsättningar mellan arbetare och arbetslösa eller luckra upp arbetaridentitetens prioriterade ställning. Jag skall återkomma till dessa argument längre fram.

Något som kan vara förvirrande med dessa diskussioner är att olika företrädare för dessa idéer kan ha vitt skilda målsättningar. Förslaget finns i olika former bland vänster- och högerinriktade rörelser, bland anhängare och skeptiker till ekonomisk tillväxt som fundamental målsättning, bland personer som vill öka respektive minska den totala volymen av lönearbete. Hos exempelvis Gunnar Adler-Karlsson (1977), Tomas Ehrenberg (1988), Lasse Ekstrand (1995, 1997) och Jan Otto Andersson (1988, 1992) formuleras samhällsideal där lönearbetet inte på samma sätt som idag ses som en förutsättning för integration, identitet och grunden för självrespekt, där lokala arenor för deltagande och konstruktivt bidragande utanför marknaden kan stimuleras och där människor ges större makt över sin egen tid. Debattinlägg med en sådan inriktning har ofta upplevts som provokativa eftersom de delvis utmanat trohet mot full sysselsättning (i traditionell form), ekonomisk tillväxt och lönearbetets privilegierade ställning som axiomatiska premisser för välfärdspolitik. I Sverige har termen *medborgarlön* – som fick särskilt fäste genom den danska debattskriften *Oprør fra*

12 Utbetalning av soft skulle ske efter den enskildes initiativ enligt en enkel normreglerad, schematiserad behovsprövning av försäkringskassan (dvs. inte socialtjänsten) och en samordnad nationell grundtrygghet med enhetlig nivå skulle därmed etableras.

midten (1978) och dess förslag om en medborgarlön knuten till en begränsad social värnplikt för alla – ofta kommit att förknippas med denna radikala opposition mot etablerade värderingar (Andersson, 2000:224f, Christensen, 2000:228ff). Det är också detta ord som inte sällan kommit att bli ett invektiv i välfärdspolitisk debatt; något att ta spjörn emot för den som månar om arbete, aktivitet och full sysselsättning och, utan vidare argumentation, avfärda som en tokig idé (Janson, 2003:166).

Under senare år har termen medborgarlön, genom bl.a. Ekstrands böcker och förslag inom miljöpartiet, kommit att förknippas med en fullständig omstöpnings och radikal förenkling av välfärdssystemen genom att huvuddelen av alla andra bidrag och socialförsäkringar ersätts av en medborgarlön som i sig är tillräcklig för att täcka grundbehov enligt skälig levnadsstandard. Andra hållningar än denna frihetliga, gröna vänster är emellertid också representerade i den svenska diskussionen och då inte enbart i "soft"-debatten. I en mer sällsynt marknadsliberal plädering för en allmän grundinkomst som formulerats i en svensk kontext under senare år argumenterar exempelvis Andreas Bergh och Erik Ullenhag (vid tiden engagerade i det liberala ungdomsförbundet), i *Myten om det liberala Sverige* (1999) tämligen utförligt för ett "garanterat existensminimum" på relativt låg nivå. Tanken är här att ersätta socialbidraget med ett enkelt och obyråkratiskt system som tydligare än traditionella lösningar låter arbetsinsatser löna sig även för personer som är beroende av bidrag för sin försörjning. Detta framhålls också som ett sätt att anpassa välfärdsstaten till en förändrad arbetsmarknad med osäkrare anställningsformer och krav på ökad rörlighet. Systemet är tänkt att garantera en universell, icke-stigmatiserande grundtrygghet, inte istället för utan vid sidan om socialförsäkringssystemet (se även Bergh, 2004).

Bortom en blockerad debatt: omöjlighetsteoremet dilemma

Per Janson intar i sin avhandling *Den huvudlösa idén – om välfärdspolitik, medborgarlön och en blockerad debatt* (2003) en välvillig hållning till denna kategori av idéer vilket för senare år är ovanligt och uppfriskande för den svenska debatten. "Blockeringen" i bokens undertitel avser det faktum att det enligt författaren finns mycket kraftfulla policyargument för medborgarlön, närgranskade och förespråkade av en mängd internationella auktoriteter i välfärdsdebatten, men att förslaget i svensk debatt inte kommer upp på den politiska agendan. Istället avfärdas det som sagt ofta närmast reflexmässigt. Han medger att goda argument mot universell grundinkomst framförts men vidhåller att de är otillräckliga för att avfärda idén som ett gott policyförslag.

I den rådande policykärnan är arbetslinjen men också inkomstbortfallsprincipen fundamentala utgångspunkter för välfärdspolitiken. Eftersom medborgarlön, i den form den ibland presenterats, uppfattats bryta (eller faktiskt brutit mot) dessa, men också för att den saknar tydlig koppling till ett etablerat politiskt problem, faller den också utanför vad som uppfattats vara genomförbara och relevanta politiska alternativ. Det är något oklart vad Janson kräver av ett gott policyargument när det gäller genomförbarhet och huruvida en sådan kränkning av kravet på en fundamental institutionell och opinionsmässig kontinuitet påverkar förslagens relevans (se Janson,

2003:44). Men låt oss för stunden lämna denna fråga och istället fokusera en annan aspekt av politisk genomförbarhet.

Om debatten nu på ett systematiskt och djuplodande sätt kunde föras till en nivå bortom fördomar, missuppfattningar och andra komponenter av ”blockeringen”, vilka är de mest kraftfulla argumenten för att avfärda den universella grundinkomstens relevans för den svenska välfärdsstaten? Jag har redan noterat att en hel del väl underbyggda skäl mot denna typ av reformförslag anfördes redan i 1960 och -70-talens diskussion. En tämligen grundlig genomgång av förslag om allmänt folkbidrag och negativ inkomstskatt presenterades faktiskt i den socialpolitiska bidragsutredningen 1975 (Ds S, 1975:4). Det grundläggande problem som av Loek Groot senare kommit att kallas ett ”omöjlighetsteorem” formulerades här på följande vis:

Genom de stora resurser en reform av detta slag skulle ta i anspråk är det uppenbart att andra kostnadskrävande reformer skulle få skjutas åt sidan. Ett folkbidrag av angivet slag kan från finansiella utgångspunkter inte anses vara realistiskt. Inskränkts resurskravet för ett allmänt folkbidrag radikalt blir detta inget annat än ett litet bidrag som knappast ersätter de redan befintliga men som ändå utgår till alla oberoende om det behövs eller inte. Därmed skulle syftet, en allmän minimigaranti inte ha uppnåtts (Ds S, 1975:4, s. 198).

Med andra ord: grundinkomsten hävdas antingen vara för låg för att vara socialt meningsfull (eftersom den inte i sig är tillräckligt hög för att t.ex. fylla socialbidragets funktion) eller för hög för att vara ekonomiskt genomförbar (Groot, 1999:114). SNS Välfärdspolitiska råd drog 1998 efter en kort diskussion av medborgarlön liknande slutsatser nästan ett kvartsekel senare (Björklund et al, 1998) och i en intern utredning av miljöpartiet, ledd av Karin Jansson, upprepades liknande beräkningsresultat – om än med mindre negativa slutsatser om förslagets framtida öde (Miljöpartiet, 2000).¹³

Det är inte möjligt att på kort sikt ta sig ur denna besvärliga målkonflikt mellan en acceptabel grundnivå å ena sidan och en politiskt möjlig nivå på skatter och margineffekter utan större skatteintäkter eller besparingar inom andra områden. Vad man kan göra är emellertid att undersöka mer realistiska avvägningar mellan grundnivå, margineffekter och andra fördelningssystem. Det är illa ställt med aktuell forskning för svenska villkor med sådana utgångspunkter. Existerande undersökningar, som dock börjar bli inaktuella, ger vid handen att högre (skattefria) grundinkomster än 3000-4000 kronor i månaden per individ förmodligen skulle vara svåra att på kort sikt finansiera utan generella, effektiva marginalskatter för de flesta en bit över 50%. Alternativt krävs större nedskärningar inom andra områden om man antar full finansiering av nuvarande socialförsäkringssystem och traditionella statliga intäktskällor.¹⁴

Vad som är önskvärt och möjligt beror givetvis på var man sätter smärtrösklarna både för vad som är en socialt rimlig grundnivå och för vad som antas vara en godtagbar och hållbar skattenivå samt lämpliga besparingar. Kanske är det acceptabelt att sätta grundnivån något lägre i ett system för universell grundinkomst än i traditionella

13 Detta hindrade dock inte miljöpartiet att vid sin kongress 2001 införa medborgarlön i sitt partiprogram som en långsiktig vision (Jansson, 2003:143). Vid kongressen i maj 2005 upprepades med stor majoritet detta krav på medborgarlön i strid med partistyrelsens önskemål att lyfta det ur partiprogrammet.

lösningar där man inte tillåts komplettera socialt understöd med egna extrainkomster utan att bidraget trappas ned i motsvarande grad. Utgångspunkten för en sådan argumentation är att det i någon mån är rimligt att prioritera frihet från behovsprövning och ökade möjligheter till självinitierad aktivitet – det må vara lönearbete, frivilligarbete eller något annat – framför att nå maximal bidragsnivå i det yttersta skyddsnetet. Solidaritet kan i detta sammanhang inte bara handla om att garantera en viss inkomstnivå, utan också om att försäkra alla en förutsägbar materiell trygghet, individuellt oberoende och möjligheter till meningsfull aktivitet i vidare mening. I den mån relativ fattigdom och ojämlikhet beror på att människor inte känner till sina rättigheter eller skäms för att utnyttja dem lyckas de inte heller fullgöra sitt syfte.

Men även om det skulle kunna vara godtagbart med lägre ersättningsnivåer för att uppnå nämnda vinster är det sociala svängrummet för den typen av avvägningar sannolikt inte är särskilt stort för exempelvis socialbidragsmottagare. Man vill inte hänvisa personer som inte på egen hand kan fylla ut den statligt garanterade grundtryggheten till välgörenhet. Samtidigt är givetvis inte de övre gränserna för accepterade och ekonomiskt hållbara marginalskattenivåer ristade i sten. Klart är emellertid att såväl förslag från Bergh och Ullenhag (som inte argumenterar för något exakt nivå, men anger 6-7000 kr per månad och vuxen individ som ”ekonomiskt realistiskt”) och Karin Jansson et al (som eftersträvar 8000 kr för vuxna, 3000 kr för barn) stöter på starkt motstånd i de båda ändarna av omöjlighetsteorems problematik.

Detta dilemma ger en fingervisning om varför man tenderar att finna anhängare av olika former av grundinkomst, om man alls finner dem, en bit utanför mittfåran i svensk politik: bland marknadsliberaler (som är beredda att acceptera en relativt låg nivå på grundinkomsten) eller ekologister och radikal vänster (vars acceptans av högre skatter/marginaleffekter och värdering av icke-materiella värden, att ha makt över sin egen tid, alternativa livsstilar osv. är hög). Om man ställer något lägre krav på vad den universella grundinkomsten skall uppnå och reformen underställs kontextuella genomförbarhetskrav kan emellertid en annan bild framträda.

Alternativ till renodlad grundinkomst

Utifrån observationerna ovan kan man ställa sig frågan om universell grundinkomst förblir en abstrakt utopi eller idealtypisk referenspunkt utan omedelbar relevans för den politiska verkligheten. Utan att plädera för att någon form av grundinkomst bör införas skall jag, utifrån de aspekter av genomförbarhet som här fokuseras, argumentera för att en sådan slutsats är förhastad (jfr Janson, 2004). Mitt huvudargument mot dem som avfärdar grundinkomstens relevans, utifrån kravet på en grundläggande normativ och institutionell kontinuitet och det ekonomiska omöjlighetsteoremet, är att ett sådant ställningstagande dels bygger på en godtycklig avgränsning av alternati-

14 Vid sidan om nämnda utredningar finns såvitt jag vet den mest detaljerade beräkningarna för svenska omständigheter i en ambitiös kandidatuppsats i nationalekonomi av Nils Janlöv. Enligt Janlövs beräkningar, baserade på siffror från 1998, skulle ett grundbidrag på 4881 kronor per individ finansieras med en genomsnittlig effektiv marginalskatt om 60%. Detta förutsatte full finansiering av befintliga inkomstrelaterade socialförsäkringar och en nedtrappning eller avveckling av system som blir överflödiga med grundinkomsten (se Janlöv, 2002).

ven och dels att man uppställer orimliga krav på vad en sådan lösning skulle behöva uppnå för att anses meningsfull.

Bland den aktuella internationella debattens rika uppsättning förslag om universell grundinkomst har de senaste årens sporadiska svenska diskussion om medborgarlön oftast bara fokuserat alternativ som ersätter i stort sett alla andra bidrag och socialförsäkringar med ett universellt grundbelopp till alla. Oavsett förtjänster och brister i ett sådant långtgående förslag som långsiktig vision ställs detta alltså inför kraftfulla invändningar när det ställs inför krav på ekonomisk genomförbarhet. Den typen av radikala brott mot policykärnan innebär vidare alltid praktiska svårigheter och svåröverblickbara konsekvenser i jämförelse med lösningar som naturligt bygger vidare på etablerade system som utarbetats och finjusterats över en lång tidsperiod. Därutöver tvingas den som försvarar ett sådant alternativ utmana önskvärdheten av någon form av socialförsäkringssystem grundat i inkomstbortfallsprincipen och en balanserad och solidarisk arbetslinje. Båda dessa grundprinciper antas ofta, inte utan goda skäl, avgörande för upprätthållandet av välfärdsstatens upplevda legitimitet, för reproduktion av tillit, solidaritet och individuellt ansvarstagande.

Det må vara hur det vill med den saken och den ideala avvägningen mellan olika fördelningsprinciper skulle kräva en utförligare moralfilosofisk diskussion. Det väsentliga i detta sammanhang är att det inte alls finns någon anledning att uppställa en motsatsställning mellan inkomstbortfallsprincipen och arbetslinjen och ena sidan och universell grundinkomst å andra sidan. En universell grundinkomst skulle inte göra att behovet av olika former av inkomstrelaterade socialförsäkringar försvann (även om vissa förändringar och förenklingar vore en rimlig konsekvens). Det finns därför, tvärt emot vad som ofta förutsatts i svensk debatt, ingen anledning att anta att ett traditionellt socialförsäkringssystem skulle bli överflödigt om en grundinkomst infördes (Atkinson, 2000, van Parijs, 2000:8f). Ett tänkbart alternativ vore givetvis en övergång till ett rent grundtrygghetsbaserat system och låta inkomstskydd utöver denna grundnivå ombesörjas privat.¹⁵ Den som föredrar en sådan lösning måste emellertid inte bara kunna bemöta nämnda invändningar. Man måste dessutom visa att vi kan vara utan de möjligheter som socialförsäkringen tillhandahåller att genom incitament motverka att individuella val genererar kollektivt irrationella eller orättvisa strukturer, exempelvis på jämställdhetsområdet.

Omöjlighetsteoremet gör vidare att de mest uppenbara konventionella finansieringsalternativ som står till buds för att bekosta en medborgarlön på socialbidragsnivå eller liknande är sådana som pålägger låginkomsttagare särskilt höga marginaleffekter. Därmed skulle vad många anser vara ett av de starkaste praktiska argumenten för grundinkomst falla bort, nämligen att den omfördelar inkomster utan att skapa marginal- och inlåsnings effekter (och därmed innebär minskade incitament för svararbete i jämförelse med villkorsbaserade system). Utifrån överväganden om vad som

15 Det är emellertid långtifrån självklart att detta avståndstagande till inkomstbortfallsprincipen väl skulle tjäna syftet hos dem som vill maximera grundinkomstens nivå. Ett sådant steg skulle visserligen ge större summor till grundinkomstkontot, men samtidigt göra arbetsgivaravgifter svåra att motivera eftersom rättfärdigandet av dessa traditionellt är starkt kopplat till finansieringen av socialt skydd vid bortfall av inkomst från anställning. Därmed hamnar man antingen i en besvärlig legitimitetsproblematik eller så rycks detta vidgade ekonomiska svängtrum bort från intäktsidan.

kan genomföras med grundläggande normativ och institutionell kontinuitet och konsekvenser som överlag är gynnsamma för det långsiktiga och ändamålsenliga upprätthållandet av det välfärdssystem som beaktas tycks en renodlad medborgarlön alltså få svårt att hävda sig.

Det finns emellertid andra alternativ att tillgå som ter sig både genomförbara och socialt meningsfulla (var för sig eller i kombination), exempelvis *partiell grundinkomst* som stegvis kan höjas om/i takt med att det ekonomiska utrymmet förbättras och olika former av *tidsbegränsad grundinkomst*.¹⁶ Med en partiell grundinkomst brukar man i den internationella debatten avse ett grundbelopp som inte i sig är tillräckligt för full försörjning enligt etablerad social grundstandard, utan ger en grund på vilken andra inkomster kan läggas (van Parijs, 2001:9). I de förslag om partiell grundinkomst som framförts brukar man föreslå att den införs genom sammanslagningen eller nedtrappningen av ett antal existerande bidragssystem eller skatteavdrag som kan anses bli överflödiga genom en sådan reform. I det svenska fallet vore det t.ex. aktuellt att undersöka om bostadsbidrag, arbetslöshetsförsäkringens grundnivå, socialbidragets grundnorm, studiebidraget och olika arbetsmarknadsprogram helt eller delvis kunde ersättas av ett sådant universellt och enhetligt inkomstgolv. Det är sannolikt att ett sådant grundbelopp kan göra en betydande skillnad för inkomstryggheten och anställningsmöjligheterna för många människor som lever under stor materiell osäkerhet och har relativt låga inkomster.

En alternativ eller kompletterande strategi är alltså inrättandet av en tidsbegränsad grundinkomst såsom föreslagits av exempelvis Stuart White. Till skillnad från partiell grundinkomst ger en tidsbegränsad grundinkomst belopp som i sig är tillräckliga för full försörjning utan ytterligare inkomstkällor *men endast under en begränsad period* av den enskildes yrkesverksamma liv (säg 1-5 år). Uttag av sådan inkomst är alltså något som i princip är tillgängligt för alla men bara under en kortare period och systemet står således inte i (skarp) motsättning till arbetslinjen. Den typ av klumpsummevarianter av grundinkomst som skisserades inledningsvis kan ses som former av tidsbegränsad grundinkomst. Förslag om individuella sabbatskonton (Claus Offe) och mildt villkorade grundkapital (David Nissan & Julian Le Grand) likaså (se vidare Offe, 2000, Dowding et al, 2003). Liksom olika idéer om tidsbanker, kompetens- eller omställningskonton syftar den tidsbegränsade grundinkomsten till ökad valfrihet och rörlighet i arbetslivet (jfr t.ex. Rehn, 1977) men också möjligheter att hantera personliga situationer av social utsatthet, omställning och ekonomiskt beroende som inte täcks av andra system.

Tidsbegränsad grundinkomst kan ge en individuell förhandlingsmakt i förhållande till arbetsmarknaden, möjliggöra tillfälliga pauser mitt i arbetslivet efter individuella behov, förebygga utbrändhet samt underlätta och ge erkännande åt ideellt engagemang och politiskt deltagande av olika slag. De syftar emellertid också till att kunna tjäna som ett projekt- eller investeringsstöd vid exempelvis start av egen rörelse, vidareutbildning eller annat ekonomiskt risktagande och kontinuerlig omställning som

16 Vad som här skisseras är inte detaljerade och fullt finansierade förslag utan uppslag och utvecklingsvägar som ter sig relevanta att utforska. Vad som är ekonomiskt genomförbart på kort sikt är helt beroende på nivåer och längd på dessa program, vad de kan ersätta, hur de finansieras och vilka dynamiska effekter de skulle få.

krävs i en föränderlig ekonomi. Sådana lösningar kan förknippas med milda uttagsrestriktioner och incitament för att inte fonden skall kunna tömmas direkt och därmed kunna utgöra ett fungerande skydd över en längre tid (Nissan & Le Grand, 2000, Offe, 2000:58ff, White, 2003a, 2003b).¹⁷

Det s.k. friåret kan betraktas som ett embryo till en sådan tidsbegränsad grundinkomst. Detta är ett exempel på ett faktiskt arrangemang som delvis vilar på förhoppningen att ett legitimt avsteg för arbetsföra från avlönat arbete inte bara kan ge direkt välfärd utan också långsiktiga vinster i form av förbättrade utsikter till jobb- och karriärbyten, livslångt lärande, ett längre och mindre inrutat arbetsliv och generellt ökad tillfredsställelse med sin arbets- och livssituation. Den form av friår som introducerats nationellt från 2005 erbjuder 85% av den ersättning man skulle varit berättigad till vid arbetslöshet till ett begränsat antal sökanden som vill avstå från sin anställning under maximalt ett år om lämplig vikarie kan hittas. Denna konstruktion kan på principiella grunder kritiseras från olika håll. Å ena sidan kan man ha invändningar mot att arbetsföra personer skall få något utan att arbeta (kränkning av arbetslinjen?), å andra sidan att *bara vissa* personer har möjlighet att utnyttja denna möjlighet till ett tillfälligt avbrott i arbetslivet (kränkning av universalismen?).

Anhängare av universell grundinkomst hävdar – i Wicksells efterföljd – att man kan komma över den principiella blockering som utgör grunden för den första tröskeln genom att hävda att problemet inte är arbetsfria inkomster i sig, utan att sådana inkomster eller kapitalandelar (med den autonomi och trygghet de möjliggör) är ojämnt fördelade. Men om man nu skulle kunna utveckla den ståndpunkten på ett övertygande sätt (en fråga jag inte här kan tränga djupare i) återstår alltså den andra frågan: varför skall bara vissa personer erbjudas en sådan möjlighet? Det är säkerligen många som inte uppfyller kriterierna som också ”sitter fast” av trygghetsskäl i en otillfredsställande anställningssituation, vill vidareutbilda sig, utforska andra vägar i livet (jfr Fröberg et al, 2003:37) eller helt enkelt behöver en tillfällig och icke-stigmatiserande ekonomisk nödutgång vid skilsmässa eller andra situationer som kan placera individer i social sårbarhet och ekonomiskt beroende (White, 2003b:91). Och även om ett friårsprogram kan ge stärkta möjligheter till arbete för vissa arbetslösa personer innebär det inte i sig någon ökad trygghet och autonomi för den som riskerar arbetslöshet, eller den arbetslösa person som efterfrågar ett tidsbegränsat avsteg från arbetskravet för att helhjärtat kunna göra någonting annat.

En mer konsekvent linje än friår vore i så fall en tidsbegränsad grundinkomst. Det har framgått av diskussionen ovan att olika anhängare av universell grundinkomst har

17 Konsekvenserna av en sådan grundinkomst påverkas stort av vilken frihet den enskilde har att förfoga över de medel som finns avsatta för dessa uttag och om särskilda krav knyts till vad man är fri och ofri att göra vid mottagande av denna inkomst. Om varje person inledningsvis skulle ha rätt till medel motsvarande försörjning för ett års tid under ett helt arbetsliv, bör det då vara tillåtet att sprida ut dessa medel så att man får en lägre inkomst som ger en partiell försörjning under 2 år och komplettera med arbetsinkomster under denna tid? Och skulle det vara möjligt att även förbruka *hela* beloppet på en gång för att exempelvis köpa en bostad? Ju större möjlighet att förfoga fritt över sådana medel, desto mer skulle Whites tidsbegränsade grundinkomst komma att likna ett individuellt grundkapital. Ett annat kritiskt vägval är om en tillfällig grundinkomst skall medge samma belopp för alla vid eventuella uttag eller också (som det svenska friåret) rymma element av ett inkomstrelaterat socialförsäkringssystem. Att utöver en allmän grundnivå inkludera en positivt inkomstrelaterad komponent skulle onekligen göra ett sådant system mer tillgängligt för välbemedlade personer.

skiftande ideologisk tyngdpunkt i sin argumentation. Idén om tidsbegränsad grundinkomst utgör en öppen form som kan vridas i olika riktningar beroende på normativa utgångspunkter. En pragmatisk konstruktion för att tillmötesgå nämnda målsättningar är att låta en del av den tidsbegränsade grundinkomsten vara helt ovillkorlig för att flexibelt kunna tjäna som generell ekonomisk trygghet och skydd för individuell autonomi, medan en annan del är villkorad till att nyttjas för en uppsättning godkända ändamål och projekt såsom utbildning, företagande eller andra bidrag som den politiska gemenskapen värdesätter (jfr White, 2003b). Beroende på om tyngdpunkten ligger på individuell autonomi, generell inkomstrygghet och makt över den egna tiden (som i Offes sabbatskonton), eller att tillhandahålla medlen för långsiktig individuell självförsörjning och ekonomisk tillväxt (som i det grundkapital som föreslås av Nissan & Le Grand) kan avvägningen mellan en villkorlig och ovillkorlig del samt programmets lämpliga längd, finansiering och belopp konstrueras på olika sätt.

Värdet av partiell och tidsbegränsad grundinkomst

Vilka argument för eller emot universell grundinkomst som är aktuella beror uppenbarligen starkt på vilken teknisk lösning som undersöks och vad den/de antas ersätta. Utifrån ovan sagda föresvävar mig här möjligheterna av ett tredelat system för inkomstrygghet, där partiella och tillfälliga grundinkomster från olika håll introducerar en buffert mellan det yttersta sociala skydds nätet (dvs. socialbidraget) och ett anställningsbaserat socialförsäkringssystem av etablerat slag grundat i inkomstbortfallsprincipen. Dessa former av grundinkomst kan introduceras småskaligt för att sedan successivt utvidgas om eller när ett större utrymme finns. Ett sådant alternativ betonar generella medborgerliga inkomsträttigheter tydligare än en kategorisk skyldighet att arbeta. Det innebär emellertid inte att människor helt och fullt kan klara sig utan att bidra i form av avlönat arbete under längre perioder av livet. Inte heller påverkas de krav på motprestation som är förknippade med inkomstrelaterade stödformer och därmed den starka kopplingen mellan pensionens nivå och antalet arbetade timmar.

Vi bör dock, med omöjlighetsteoremet i åtanke, närmare beakta om de bättre utsikterna till framgångsrikt genomförande av sådana program (i jämförelse med mer radikala grundinkomst-alternativ) samtidigt tunnar ut det sociala värdet av grundinkomst-reformer. Partiell och tidsbegränsad grundinkomst skulle, var för sig eller i kombination, förstås inte kunna infria den renodlade ”medborgarlönens” storslagna löfte att fullt ut (1) kunna ersätta huvuddelen av alla nuvarande inkomstöverföringar, (2) en gång för alla göra slut på behovsprövningens roll i människors liv och därigenom (3) radikalt förenkla och minimera de administrativa kostnaderna för hela trygghetssystemet. Det är emellertid, som framgår av ovan sagda, felaktigt att av detta dra slutsatsen att den vore socialt meningslös utifrån de värden som knutits till universell grundinkomst.

Man kan på goda grunder hävda att människors oberoende och handlingsfrihet skulle ges en avsevärt mer solid grund i jämförelse med ett system utan grundinkomst. Traditionella behovsprövade system skulle successivt få mindre spelrum, håll i trygghetssystemet skulle täppas till och en ekonomisk bakgrundstruktur etableras som uppmuntrar den som saknar inkomstrygghet genom socialförsäkringarna att

aktivera sig istället för att göra slut på besparingarna och söka socialbidrag. Socialbidrag får man som bekant i allmänhet endast om man inte har egna besparingar eller orealiserade tillgångar.

En klar nackdel med denna kombinationsmodell i jämförelse med en renodlad medborgarlön är att de personer som alltså är beroende av socialbidrag eller i hög grad får sin materiella trygghet från olika inkomstrelaterade socialförsäkringssystem fortfarande skulle möta de typer av fattigdoms-, arbetslöshets- och inlåsningsfallor i vidare mening som diskuterats ovan. Den partiella grundinkomsten är emellertid inte kraftlös när det gäller att hantera dessa problem. Tröskeln för att arbetsinkomster skall löna sig är naturligtvis lägre med en partiell grundinkomst i botten och socialbidrag som utfyllnad, i jämförelse med om hela inkomsten skulle utgöras av socialbidrag. Det krävs följaktligen en mindre ökning av arbetsinkomsten för att man skall märka av en ekonomisk skillnad av eget arbete i ett sådant system. Utsikterna att helt klara sig utan socialbidrag bör rimligen förbättras påtagligt.

Även för den som kvalificerat sig för socialförsäkringssystemen innebär tillgången på en grundinkomst att det ekonomiska beroendet av nuvarande arbetsinkomster och inkomstrelaterade trygghetssystem minskar. Därmed knyter sådana förslag an till de behov som ligger bakom Gösta Rehns klassiska ekonomiska argument för välfärdsstaten: trygghet – inte fruktan eller nöd – kan ge en öppenhet för kreativitet och ekonomisk omställning. När människor berättigas till en stabil inkomst oberoende av anställningen blir politiska krav och frestelser att subventionera dödsdömda branscher för att säkerställa människors försörjning omotiverade. Beroende på systemets nivå skulle människor i varierande grad bli mindre begränsade av traditionella trygghetssystem som bygger på inaktivitet eller fastna för livet i trygga men otillfredsställande anställningar. Skälet är att den ekonomiska effekten av omställning och risktagande inte skulle bli lika dramatisk om en behovsprövad/villkorad bidrags- eller arbetsinkomst (tillfälligt) försvann när det finns en (möjlighet till) grundinkomst att falla tillbaka på (Standing, 1992:59, van Parijs, 1992b:232ff).

Ett sätt att sprida sysselsättningsmöjligheter som varken förlitar sig på olika inaktivitetsberoende program såsom förtidspensioner i stor skala (vilka kan angripas för passivisering) eller ofrivilliga åtgärdsprogram såsom aktivitetsgaranti (som, beroende på villkoren, kan angripas för paternalism) är den permanenta lönesubvention som partiella och tidsbegränsade grundinkomster kan utgöra. Genom sin funktion av lönesubvention/investeringsstöd kan de bidra till att människor i högre grad kan få anställningar eller skapa sig sina egna jobb. Den öppnar också upp vissa möjligheter för spontan arbetsdelning mellan arbetsströtta och ofrivilligt arbetslösa (Meade, 1993, van Parijs, 1992b).¹⁸

18 Beroende på normativa utgångspunkter finns här en rik och varierande arsenal av ekonomiska argument för olika former av universell grundinkomst som inriktas mot

(a) förbättrade arbetsincitament för icke-arbetande, (b) ökade möjligheter till flexibilitet och risktagande i form av jobbyten, vidareutbildning och företagande, (c) subventionering av/tillägg till låga arbetsinkomster, (d) frivillig arbetsdelning/rotation mellan arbetande och icke-arbetande men också (e) mer tillväxtskeptiska argument som tydligare önskar främja lökala utbyten utanför den formella ekonomin som av dess anhängare framhålls som särskilt miljövänliga och ökänsliga för de globala marknadernas svängningar.

Det sociala värdet av en sådan komponent i välfärdssystemet mellan socialbidrag och socialförsäkring har under senare år aktualiserats av en rad konkreta policyproblem. Detta gäller exkluderingen av stora grupper från det generella välfärdssystemet, dvs. personer som inte fått arbete eller arbetat tillräckligt länge för att uppfylla socialförsäkringarnas arbetskrav och därmed är hänvisade till stigmatiserande och behovsprövade bidragssystem. Det gäller också den tilltagande fragmentiseringen av arbetslivet där osäkra anställningsformer och behov av omställning kan skapa fler svårförutsägbara och mer varierande inkomstluckor (se Kildal, 2000:13ff). Riskerna är helt enkelt mindre standardiserade och därmed svårare att hantera med program utformade för standardsituationer (Goodin, 1992).

Det gäller emellertid också frågan om "utbrändhet" och den stress som många människor upplever i sitt arbetsliv och som skapat svårdiagnosticerade fall av oförmåga till arbete. Utan att ta ställning till olika förklaringar till explosionen av dessa kostnader kan noteras att den senare problematiken innebär att socialförsäkrings- och pensionssystem står under tryck att utnyttjas för ändamål de inte är avsedda för när personer inte kan uppfylla dem på annat sätt.

För den som inte är ensidigt intresserad av att maximera arbetsutbud och tillväxt utan drivs av en strävan att sprida trygghet, individuellt oberoende och möjligheter till meningsfullt arbete är det, som tidigare diskuterats, lätt att se att det kan finnas ett socialt behov av tillfälliga avsteg från avlönat arbete. En strävan att motverka möjligheter till eller misstankar om fusk och missbruk av a-kassa, sjukskrivning, förtidspension osv. och därmed upprätthålla förtroendet för socialförsäkringarna, kan rimligen underlättas av att andra trygghetssystem ger en ventil för att legitimt och flexibelt hantera sådana behov inom fastställda ramar.

Några invändningar och målkonflikter

Låt oss nu återknyta till den argumentation som företagits mot generell grundinkomst, och som insisterat på att det finns bättre alternativ för att främja de värden som anhängarna månar om än den policyorientering som skisserats ovan. Ett argument som antytts – och som kanske även understryks av arbetsmarknadspolitiska argument *för* universell grundinkomst som en form av lönesubvention – är att ställa kampen för jämlika löner och arbetares sammanhållning som solidaritetens grund framför en sådan reform. Grundinkomsten kan bereda väg för en sänkt arbetslöshet till priset av sänkta eller hårdare beskattade löner i strategiskt betydelsefulla grupper och därmed stå i motsättning till fackliga intressen. Att hävda facklig kamp *istället* för en garanterad minimiinkomst kan emellertid vid arbetslöshet och otrygghet för arbetsmarknadens och trygghetssystemets outsiders uppenbarligen ske på sårbara gruppers bekostnad. En mobilisering av insiders mot outsiders riskerar därmed att slå in en kil mellan arbetares rättigheter och facklig solidaritet å ena sidan och universella medborgerliga inkomsträttigheter å andra sidan.

När det gäller grundläggande försörjningsfrågor finns goda skäl att föredra ett universellt institutionellt grundskydd framför att arbetare tar från sina löner privat för att understödja släktingar och vänner i nöd (Matison & Seekings, 2003). Därigenom kan man säkerställa en grundläggande autonomi för alla och motverka nedbrytande bero-

enderelationer av olika slag men också hantera det faktum att alla inte har bemedlade släktingar och vänner att vända sig till. Beskattningen av inkomster för detta ändamål blir i ett sådant perspektiv uttryck för en generell medborgerlig solidaritet och sprider till alla en viss förhandlingsposition och kontinuerlig grundtrygghet i relation till arbetsmarknaden.¹⁹ För sina anhängare representerar den därigenom ett löfte om mobilisering underifrån för drägliga arbetsförhållanden och generell inkomsttrygghet. I förslag som i allmänna former medger utbetalningar av någon stödform till arbetande personer, exempelvis grundinkomst, soft eller olika slags förvärsavdrag, aktualiseras ofta farhågor om att bidrag inte kommer att komplettera utan *ersätta* löner och därmed försvåra fackliga strävanden att höja lägstalönerna. Detta är en relevant synpunkt men man måste i denna balansakt minnas att grundinkomsten samtidigt också tillhandahåller en nödutgång för arbetsökande som gör att de i högre grad har råd att säga nej till anställningar med dåliga villkor.

En annan viktig invändning mot denna policyorientering rör ineffektivitet i kampen mot fattigdom och ojämlikheter. Ett argument som ofta anförs för grundinkomsten är som sagt att den når ut till alla. Ett motargument är emellertid att den i ett annat avseende är *mindre* träffsäker än riktade insatser, just för att den riskerar att sippra ut till "fel" personer och därmed understödja individer som egentligen inte behöver den. För att detta argument skall ha någon udd är det viktigt att det formuleras på rätt sätt. Argumentet är missriktat om man tänker på den potentiella rundgång som är förknippad med generella bidrag i allmänhet. Liksom ett barnbidrag går en renodlad universell och löpande grundinkomst till såväl rika som fattiga, men givetvis bortbeskattas dess värde för rikare personer (som vid normala finansieringsmetoder antas bli systemets nettofinansiärer).²⁰ Vad som är ett relevant argument är att man riskerar att inbjuda personer som potentiellt kan klara sig genom eget lönearbete att helt eller delvis försörja sig med hjälp av grundinkomsten istället.

Bör man vara djupt bekymrad över detta? Ett nekande svar på den frågan kan vara pragmatiskt eller principiellt. Det pragmatiska svaret utgår från den kumulativa effekten av ett antal överväganden. Till att börja med får man konstatera att det är just genom denna generella karaktär hos systemet som eftertraktade vinster i form av t.ex. hög täckningsgrad och undvikande av stigmatisering och behovsprövning kan uppnås. Man kan inte få allt och tvingas kompromissa i sådana målkonflikter. En grundinkomst når ut både till genuint behövande *och* (potentiellt) icke-behovvande med låg inkomst. Den som månar om solidaritet och universalism kan hävda att det är bättre att nå ut till alla genuint behövande (och inte bara dem som träffas genom fyrkantiga system som omöjligen kan fånga upp alla relevanta nödsituationer) och få några fler på köpet än att missa några behövande när det gäller att säkerställa en generell mate-

19 För en utförligare argumentation för universell grundinkomst utifrån ett klassteoretiskt perspektiv, se Barry, 2005 och Wright, 2004. Relevanta argument utvecklas också med stor teknisk noggrannhet i van Parijs et al, 2000.

20 Denna rundgång kan, om man är besvärad av den undvikas genom att man utformar grundinkomsten som en universell skattereduktion eller negativ inkomstskatt. Detta innebär att för personer vars skattskyldighet överstiger grundinkomsten erhålles grundinkomsten i form av en reduktion av den skatt man är skyldig att betala istället för ett bidrag.

riell grundtrygghet. De flesta bidrar kanske trots allt på något sätt till samhället, även om det inte sker inom lönearbetets ram (Goodin, 1992). Arbete är mer än lönearbete.

Vad som kan anses problematiskt är emellertid att resurser som skulle kunna riktas till mer ambitiösa insatser för avgränsade grupper istället kommer andra till del, exempelvis i form av subventionerad arbetsstidsförkortning eller frivilliga sabbatsår. Att potentiellt "icke-behövande" skulle kunna bli nettomottagare av grundinkomsten ter sig emellertid mindre besvärande så fort man introducerar värderingen att människor inte bara bör ha en tillräcklig inkomst utan också arbetsmöjligheter som är meningsfulla. Om några håller tillgodo med en låg grundinkomst är det svårt att se detta som ett stort problem i ett rikt samhälle som månar om att människor skall kunna uppfatta sina anställningar som någorlunda tillfredsställande och garanteras en viss grundstandard. Den person som har ett bra jobb saknar ekonomiska och sociala skäl att stadigt slå sig till ro med en låg grundinkomst och den arbetsgivare vars anställningar inte kan locka arbetslösa som helt förlitar sig på denna grundtrygghet uppmuntras att förbättra de arbetsvillkor som erbjuds. Om arbetslinjen skall vara moraliskt tilltalande bör den rimligen förstås som ett stöd för individuell frihet, meningsfull aktivitet åt alla och långsiktig humanisering av arbetslivet, inte något slags disciplinerande sysselsättningsfetischism som – utan hänsyn till lön eller arbetets innehåll – kräver att alla konsekvent infogas i en struktur av avlönat arbete (jfr van Parijs, 2001).

Ett mer principiellt argument ifrågasätter premissen för invändningen om att personer som kan arbeta men istället förlitar sig helt eller delvis på grundinkomsten alltid riskerar att vara fel personer. En förutsättning för resonemanget är att man betraktar grundinkomsten som ett slags institutionell allmosa som riktas till personer som bevisat att de befinner sig i nöd och inte kan lösa sin situation på egen hand. Enligt det rättighetsargument som nämnts flera gånger bör den del av samhällets resurser som skulle tas i anspråk av en universell grundinkomst inte ses som tillgångar i gemensam ägo. Istället ses grundinkomsten som ett uttryck för tanken att alla samhällsmedlemmar har rättmätiga individuella anspråk på en andel av samhälleliga resurser. Ingen bör moraliskt sett ges större rätt till *denna* andel och den medborgerliga frihet och likställdhet den syftar till att säkerställa bör inte bli föremål för kalkyler eller köpsläende i den kollektiva nyttans tjänst. Dessa resursrättigheter bör vidare, i en liberal samhällsordning, kunna disponeras så fritt som möjligt av de enskilda individerna så länge inte andra skadas i en relevant mening (Alstott, 1999, van Parijs, 1995).²¹ Man insisterar på att medborgare inte bör reduceras till produktionsfaktorer i en apparat driven av pragmatiska nyttokalkyler.

Liksom för Wicksell blir grundinkomsten ur ett sådant perspektiv ett sätt att utjämna tillgången till värdet av de ekonomiska tillgångar och den väldiga produktionspotential i form av infrastruktur och kunskap som nedärvts från gångna generationer, men som människor kontrollerar och drar fördel av väldigt ojämnt (exempelvis beroende på vilka anställningar man har att tillgå). När man talar om ineffektivitet och bättre alternativ måste man alltid fråga: ineffektivt för vilket ändamål? Om de grundvärderingar som vägleder effektivitetsanalysen handlar om att trygga en fundamental och universell nivå av självständighet och trygghet förlorar argumentet om ineffekti-

21 Jag har själv diskuterat denna argumentationslinje i Birnbaum, 2004a.

vitet sin kraft eftersom det är svårt att se alternativa reformer som på ett mer kostnadseffektivt sätt kan tjäna *denna* målsättning (jfr Pateman, 2001). Frågor om effektivitet bottnar alltid ytterst i normativa målkonflikter som kräver en mer djupgående filosofisk undersökning för sin belysning.

Att bryta ner en orättvisa – om man nu väljer att se saken på detta sätt – går emellertid inte med automatik hand i hand med bekämpandet av alla orättvisor. Ett orosmoln är att en grundinkomst skulle kunna bli en kvinnofälla. Bilden är inte entydig. En grundinkomst riktad till varje individ omfördelar marknadsinkomster och dämpar beroendet av hushållsbaserade, behovsprövade bidrag. Därigenom kan den framhållas som ett lovande instrument för att omfördela medel från män till kvinnor, stärka kvinnors ekonomiska oberoende och i högre grad göra familjekonstellationer genuint frivilliga. Därmed kan den, enligt detta argument, utgöra en betydelsefull komponent i kampen mot kvinnors sexuella underordning och utsatthet för mäns våld. Den försvaras också ofta som ett sätt att ge erkännande åt värdet av det informella arbete som kvinnor burit och alltjämt bär en oproportionerligt stor del av samt utmana ett snävt manligt arbetsbegrepp som begränsas till de insatser som utförs på en marknad (Fraser, 1994, Pateman, 2003).

Det senare argumentet har emellertid en baksida, eftersom man på goda grunder kan hävda att grundinkomsten, främst för relativt lågavlönade kvinnor i barnfamiljer, kan medföra att det blir mer familjeekonomiskt fördelaktigt med en fortsatt ojämsställd fördelning av hemarbete och ideellt arbete. Med de attityder och incitament som existerar i en patriarkal ordning kan en grundinkomst i fel policypaket rentav bidra till att förstärka en traditionell könsarbetsfördelning (Robyens, 2001).²² Det är därför av avgörande betydelse att de tekniska utformningar som undersöks, och det vidare program de infogas i, tydligt går hand i hand med målsättningen att motverka den ojämliga fördelningen av hem- och omsorgsarbete mellan män och kvinnor, som bidrar till att reproducera ojämsställda villkor i arbetslivet och andra offentliga sfärer.

Det är inte trovärdigt att framhålla en generell grundinkomst som något slags universalmedicin. En viktig uppgift för den som förespråkar grundinkomst inom ramen för ett vidgat arbetsbegrepp är att visa att denna politik av kompromisslös universalism och erkännande av bidrag utanför marknaden effektivt låter sig förenas med insatser som *samtidigt* angriper den skeva könsfördelningen av sådant arbete. Det är ingen djärv hypotes att gradvisa försök att närma sig en renodlad grundinkomst, inom ramen för en vidare och mer mångsidig välfärdsstatsstruktur (om och i den takt ekonomiska och sociala förutsättningar tillåter), medger bättre verktyg att tillmötesgå den sociala rättvisans komplexa natur än de ”allt eller inget”-alternativ som hittills präglat diskussionen i Sverige om dessa idéer.

22 För en aktuell översikt av denna debatt, se Christensen, 2004. En utförligare diskussion av denna problematik ur rättviseteoretiskt perspektiv finns i Birnbaum, 2004b. Dessa farhågor har också stöd i det faktum att kvinnor är överrepresenterade bland den grupp som tenderar att unyttja friår i de länder där detta genomförs eller prövats, inklusive i Sverige.

Avslutning

Jag har här försökt skissera framkomliga vägar för att föra den svenska diskussionen om universell grundinkomst ett steg bortom den blockering som Per Janson pekat på och diskutera hur en konstruktiv genomlysning av olika typer av universell grundinkomst kan föras utifrån svenska förutsättningar. Ställd inför de genomförbarhetsargument som ofta anges mot en grundinkomst som täcker full försörjning bör man inte utan vidare avfärda den politiska relevansen av hela denna familj av förslag.

Den rika uppsättning av blygsammare alternativ och olika kombinationsmodeller som tagits upp i internationell debatt förtjänar att tas på allvar i diskussionen om hur välfärdsinstitutioner för generell inkomstrygghet och individuellt oberoende skall skyddas och vidareutvecklas. Det betyder inte att de allmänna skäl som här diskuteras för universell grundinkomst är motståndskraftiga mot all kritik eller att vi – när tekniska detaljer utarbetats och genomlysts och när alla relevanta argument grundligt beaktats – bör införa någonting sådant. Mitt syfte har här endast varit att på ett generellt plan teckna fruktbara uppslag och argument för en diskussion kring olika former av universell grundinkomst som tycks tillmötesgå de krav på policyrelevans som uppställts.

Referenser

- Ackerman, B – Alstott, A. 1999. *The Stakeholder Society*. New Haven: Yale University Press.
- Adler-Karlsson, G. 1977. *Tänkar om den fulla sysselsättningen*. Stockholm: Prisma.
- Alstott, A. 1999. Work vs. Freedom: A Liberal Challenge to Employment Subsidies, *Yale Law Journal* 108, s 967-1058.
- Andersson, J O. 1988. *Vänsterframtid: nationalekonomiska studier av fordismens kris och morgondagens alternativ* Helsingfors: Folkets bildningsförbund.
- Andersson, J O. 1994. Rättvisa och incitament på lång sikt genom en medborgarinkomst och en medborgarlön, i Forss, Mikael – Lindberg, Steve (red.), *Välfärd eller irrfärd?* Vasa: Institutet för finlandssvensk samhällsforskning.
- Andersson, J O. 1998. Inkomst utan arbete? Debatten om medborgarlön i Finland och Sverige, *Historisk Tidskrift för Finland* 2, s 356-377.
- Andersson, J O. 2000. The history of an idea: Why did basic income thrill the Finns but not the Swedes?, i van der Veen, R J – Groot, L (red.), *Basic Income on the Agenda*. Amsterdam: University Press.
- Atkinson, A. 2000. Argument för deltagarinkomst, i Kildal, N (red.), *Den nya sociala frågan: Om arbete, inkomst och rättvisa*. Göteborg: Daidalos.
- Barry, B. 1997. The Attractions of Basic Income, i Franklin, Jane (red.), *Equality*. London: IPPR.
- Barry, B. 2005. *Why Social Justice Matters*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. 1999. *På spaning efter politiken*. Göteborg: Daidalos.
- Birnbaum, S. 2001. *Inkomst utan arbete? En undersökning av argument för en oivillkorlig grundinkomst åt alla*. Magisteruppsats. Stockholms universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Birnbaum, S. 2004a. *Basic Income and Liberal Neutrality: On The Attractions of Real Libertarianism*. Uppsats presenterad vid konferensen 'Equality and the Welfare State', Århus universitet, 19-20 November 2004.
- Birnbaum, S. 2004b. *Real Libertarianism, Structural Injustice and the Democratic Ideal*. Uppsats presenterad vid 10th BIEN Congress, Barcelona, 19-20 September 2004 och, i reviderad form, Statsvetenskapliga förbundets årsmöte, 7-9 oktober 2004.
- Bergh A. 2004. *Basic Income – With or Without Bismarckian Social Insurance?* Uppsats presenterad vid BIEN 10th Congress, 19-20 September 2004, Barcelona.
- Bergh, A – Ullenhag, E. 1999. *Myten om det liberala Sverige: En bok om liberal humanism*. Stockholm: Ekerlids förlag.
- Björklund, A – Edebalk, P – Ohlsson, R – Söderström, L. 1998. *Välfärdspolitiska rådets rapport. Välfärdspolitik i kristid – håller arbetslinjen?* Stockholm: SNS förlag.
- Bowles, S – Gintis, H. 1998/1999. Is Egalitarianism Passé? Homo Reciprocans and the Future of Egalitarian Politics, *Boston Review* 23, s 4-10.
- Brittan, S. 2003. Placing Capital into the Wallets of Babies, *Financial Times* 10 April, (www.samuelbrittan.co.uk)
- Christensen, E. 2000. *Borgerløn. Fortællinger om en politisk idé*. Højbjerg: Forlaget Hovedland.
- Christensen, E. 2004. Feminist Arguments in Favour of Welfare and Basic Income in Denmark, i Standing, G (red.), *Promoting Income Security as a Right: Europe and North America*. London: Anthem Press.
- Cunliffe, J – Erreygers, G. 2003. Basic Income? Basic Capital! Origins and Issues of a Debate, *The Journal of Political Philosophy* 11 (1), s 89-110.
- Cunliffe, J – Erreygers, G. 2005. *The Origins of Universal Grant: An Anthology of Historical Writings on Basic Capital and Basic Income*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Dowding, K – Wispelaere, J de – White, S (red.). 2003. *The Ethics of Stakeholding*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ehrenberg, T. 1988. *För en frihetlig socialism*. Hässleholm: Avantix.
- Ekstrand, L. 1995. *Den befriade tiden*. Göteborg: Korpen.
- Ekstrand, L. 1996. *Arbetets död och medborgarlön*. Göteborg: Korpen.
- Fitzpatrick, T. 1999. *Freedom and Security: An Introduction to the Basic Income Debate*. Basingstoke: Macmillan.
- Fraser, N. 1994. After the Family Wage. Gender Equity and the Welfare State, *Political Theory* 22 (4), s 591-618.
- Fröberg, D – Lindqvist, L – Larsson, L – Nordström, O – Skans, S – Agell, A. 2003. Friåret ur ett arbetsmarknadsperspektiv, *Rapport 2003:7*. Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU).
- Goodin, R. 1992. Towards a Minimally Presumptuous Social Welfare Policy, i van Parijs, P (red.), *Arguing for Basic Income*. London: Verso.
- Goodin, R. 2000. Crumbling Pillars: Social Security Futures, *Political Quarterly* 7 (2), s 144-50.
- Goodin, R. 2001. Something for nothing?, i Cohen, J – Rogers, J (red.), *What's Wrong with a Free Lunch?* Boston: Beacon Press.
- Held, D. 1997. *Demokratimodeller* (2:a uppl.). Göteborg: Daidalos.
- Hum, D – Simpson, W. 1993. Economic Response to a Guaranteed Annual Income: Experience from Canada and the United States, *Journal of Labour Economics* 11 (1), part 2: s 263-296 (January).
- Janlöv, N. 2002. *Kan en negativ inkomstskatt på ett effektivt sätt undanröja fattigdomsfällan?* Kandidatuppsats. Lunds universitet: Nationalekonomiska institutionen.
- Janson, P. 2003. *Den buvudlösa idén: Om medborgarlön, välfärdspolitik och en blockerad debatt*. Lund: Arkiv.
- Janson, P. 2004. Vad är det för fel på medborgarlön?, *Fakta & Debatt* 1:2004, s 79-94. Försäkringskassornas förbund.
- Jordan, B. 1992. Basic Income and the Common Good, i van Parijs, P. (red.), *Arguing for Basic Income*. London: Verso.
- Junestav, M. 2004. *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930-2001*. Uppsala: Ekonomisk-historiska institutionen.
- Kildal, N. 2000. Inledning – En ny väg för välfärdsstaten?, i Kildal, N. (red.), *Den nya sociala frågan: Om arbete, inkomst och rättvisa*, Göteborg: Daidalos.
- Korpi, W. 1974. Behovsprövad socialhjälp eller garanterad minimiinkomst?, *Socialmedicinsk tidskrift* 5, s 303-307.
- Le Grand, J. 2003. The Germ of a Good Idea, *The Economist* 12 April.
- Levi, M. 1998. *Consent, Dissent and Patriotism*. New York: Cambridge University Press.
- LO, 1971. *Låglön och välfärd*. Rapport till LO:s lönepolitiska kommitté inför LO-kongressen. Stockholm: LO/Prisma.
- Lundquist, L. 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Majone, G. 1975. On the Notion of Political Feasibility, *European Journal of Political Research* 3, s 259-74.
- Malnes, R. 1992. Philosophical Argument and Political Practice: On the Methodology of Normative Theory, *Scandinavian Political Studies* 15 (2), s 117-134.
- Meade, J. 1993. *Liberty, Equality and Efficiency*. London: Macmillan.
- Meyer, N I – Petersen H, – Sorensen, V. 1978. *Oprør fra midten*. København: Gyldendal.
- Matson, H – Seekings, J. 2004. The Politics of a Basic Income Grant in South Africa 1996-2002, i Standing G – Samson, M. (red.), *A Basic Income Grant for South Africa*. Cape Town: UCT Press.

- Miljöpartiet. 2000. *Utredning om medborgarlön inför partiets kongress*.
- Munnell, A (red.). 1986. *Lessons from the Income Maintenance Experiments*. Washington: Federal Reserve Bank of Boston and Brookings Institution.
- Nissan, D – Le Grand, J. 2000. *A Capital Idea: Start-Up Grants for Young People*. London: Fabian Society.
- Offe, C. 2000. Till frågan om en ny jämvikt mellan medborgarrätt och ekonomiska resurser, i Kildal, N (red.), *Den nya sociala frågan: Om arbete, inkomst och rättvisa*. Göteborg: Daidalos.
- Pateman, C. 2001. *The Equivalent of the Right to Life, Land, and Liberty? Democracy and the Idea of a Basic Income*, Faculty Research Lecture April 2001, <http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/pateman/>
- Pateman, C. 2003. Freedom and Democratization: Why Basic Income is to be Preferred to Basic Capital, i Dowding, K – Wispelaere, J de – White, S (red.), *The Ethics of Stakeholding*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Premfors, R. 2000. *Den starka demokratin*. Stockholm: Atlas.
- Rawls, J. 2001. *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge: Belknap.
- Rehn, G. 1977. Towards a Society of Free Choice, i Wiatr, J J – Rose, R (red.), *Comparing Public Policies*. Wrocław: Ossolineum.
- Robeyns, I. 2000. Hush Money or Emancipation Fee? A Gender Analysis of Basic Income, i Groot, L – van der Veen, R (red.), *Basic Income on the Agenda: Policy Objectives and Political Chances*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Robeyns, I. 2001. Will a Basic Income Do Justice to Women?, i *Analyse & Kritik* 23 (1).
- Rosenberg, G. 1997. I vårt lönearbetes svett?, *Moderna Tider* 86-87, s 32-42.
- Rothstein, B. 1994. *Vad bör staten göra?* Stockholm: SNS.
- Rothstein, B. 2000. Universell välfärdsstat och medborgarinkomst – en kritisk analys, i Kildal, N (red.), *Den nya sociala frågan: Om arbete, inkomst och rättvisa*. Göteborg: Daidalos.
- Räikkä, J. 1998. The Feasibility Condition in Political Theory, *The Journal of Political Philosophy* 6 (1), s 27-40.
- Samson, M – Standing, G (red.). 2003. *A Basic Income Grant for South Africa*. Cape Town: UCP Press.
- SAP & LO. 1969. *Jämlikhet*. Rapport från SAP – LO:s jämlikhetsgrupp. Borås.
- Standing, G. 1992. The Need for A New Social Consensus, i van Parijs, P (red.), *Arguing for Basic Income*. London: Verso.
- Standing, G. 2002. *Beyond the New Paternalism: Basic Security as Equality*. London: Verso.
- van der Veen, R J. 2003. Assessing the Unconditional Stake, i Dowding, K – Wispelaere, J de – White, S (red.), *The Ethics of Stakeholding*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- van Parijs, P. 1992a. Competing Justifications of Basic Income, i van Parijs, P (red.), *Arguing for Basic Income*. London: Verso.
- van Parijs, P. 1992b. The Second Marriage of Justice and Efficiency, i van Parijs, P (red.), *Arguing for Basic Income*. London: Verso.
- van Parijs, P. 1995. *Real Freedom for All*. Oxford: Oxford University Press.
- van Parijs, P – Jacquet, L – Salinas, C. 2000. Basic Income and its Cognates, i Groot, L – van der Veen, R (eds.), *Basic Income on the Agenda: Policy Objectives and Political Chances*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- van Parijs, P. 2001. A Basic Income for All, i Cohen, J – Rogers, J (red.), *What's Wrong with a Free Lunch?* Boston: Beacon Press.
- van Parijs, P. 2004. Brazil Banks on Basic Income, *Business Day* (Johannesburg) 9 Januari.
- van Trier, W. 1995. *Every One a King: an Investigation into the Meaning and Significance of the Debate on Basic Incomes, with Special Reference to Three Episodes from the British Inter-War Experience*. Leuven: KUL, Departement Sociologie.

- Widerquist, K. 2005. A Failure to Communicate: what (if Anything) Can We Learn from the Negative Income Tax Experiments?, *The Journal of Socio-Economics* 34 (1), s 49-81.
- White, S. 2003a. Fair Reciprocity and Basic Income, i Reeve, A – Williams A (eds.), *Real Libertarianism Assessed*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- White, S. 2003b. Freedom, Reciprocity, and the Citizen's Stake, i Dowding, K – Wispelaere, J – White, S (red.), *The Ethics of Stakeholding*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wicksell, K. 1905. *Socialiststaten och nutidssamhället: Några socioekonomiska betraktelser*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Wispelaere, J de – Sturton, L. 2004. The Many Faces of Universal Basic Income, *Political Quarterly* 75 (3), s 266-274.
- Wright, E. O. (red.). 2004. Redesigning Distribution: Basic Income and Stakeholder Grants as Cornerstones of a More Egalitarian Capitalism, *Politics & Society* 32 (1).

Offentligt tryck

- Ds S 1975:4. *Kartläggning av samordningsfrågor i det socialpolitiska bidragssystemet*.
- SOU 1974:39-40. *Socialvården: mål och medel*.
- SOU 1977: 40-41. *Socialtjänst och socialförsäkringstillägg. Lagar och motiv* Socialutredningens slutbetänkande.
- Ds S 1980:1. *SOFT: rapport från Samrådsgruppen om Socialförsäkringstillägg*.